

Aleksandra Zorić

IZAZOVI KVAJNOVOM NATURALIZMU

APSTRAKT: U radu nastojimo da rekonstruišemo Kvajnov projekat naturalističke epistemologije i otkrijemo u kakvom je odnosu sa njegovim ostalim filozofskim stavovima, budući da je naturalizam, za Kvajna, izlaz iz većine neprilika u koje je zapao. Upravo je naturalizam taj koji treba da pomiri suprotstavljena tvrđenja koja je tokom vremena zastupao. Ipak, time što bismo ga izdvojili kao primaran doveli bismo u pitanje važnost nekih drugih aspekata njegove filozofije, pre svega empirizma. O tome da taj izbor svakako nije lak, najbolje govori činjenica da ga ni sam Kvajn nije načinio. Videćemo da je on ponudio kako argumente u prilog tome da je naturalizam važniji, tako i argumente koji favorizuju empirizam.

KLJUČNE REČI: naturalizam, empirizam, holizam, realizam, instrumentalizam.

Kvajnova filozofska pozicija odlikuje se kompleksnošću sa kojom je teško izboriti se u okvirima jednog ovakvog rada.¹ Različiti i naizgled nepovezani aspekti njegove misli svoje uobličenje dobili su tokom 60 godina duge Kvajnovе filozofske karijere, tako da je tokom vremena sam Kvajn dodatno precizirao pa čak i menjao neke od ideja koje je ranije zastupao. U ovom radu pošli smo od uverenja da se veći deo Kvajnovе filozofije može objasniti analizom nekoliko centralnih teza. Pošto je reč o filozofiji koja teži sistematskom obliku, analizom tih teza otkrićemo i njihov odnos sa ostalim Kvajnovim filozofskim stavovima.

Kvajnovu filozofsku poziciju možemo okarakterisati brojnim odrednicama: kao empirističku, naturalističku, holističku, fizikalističku, falibilističku, realističku ali i instrumentalističku. Osnovno pitanje koje ćemo u ovom osvrtu postaviti jeste da li je neki od ovih momenata važniji od ostalih i na koji način možemo pomiriti napetost između, pre svega, realizma i instrumentalizma.

Izgleda da je najbolji način za postizanje tog cilja analiziranje Kvajnovog projekta naturalističke epistemologije, budući da je Kvajn u naturalizmu nalazio izlaz iz većine neprilika u koje je zapao. Drugim rečima, on je smatrao da bi u okviru

¹ Ovaj rad predstavljen je na 14. Međunarodnoj filozofskoj školi *Felix Romuliana* u Zaječaru (30.-31.08.2013), a nastao u okviru projekta *Dinamički sistemi u prirodi i društvu: filozofski i empirijski aspekti* pod pokroviteljstvom Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS.

naturalističkog pristupa mogao da pomiri većinu suprotstavljenih tvrđenja koja je tokom vremena zastupao. Ipak, time što bismo naturalizam izdvojili kao primaran, zanemarili bismo značaj nekih drugih aspekata Kvajnovе filozofije, pre svega empirizma. O tome da taj izbor nije lak, najbolje govori činjenica da ga ni sam Kvajn nije načinio. Videćemo da je on ponudio kako argumente u prilog tome da je naturalizam važniji, tako i argumente koji favorizuju empirizam. U nastavku ćemo pokušati da rekonstruišemo projekat naturalističke epistemologije, ukažemo na njegove specifičnosti i odgovorimo na pitanje šta njime epistemologija dobija.

Kvajnov naturalizam možemo posmatrati kao dvostruki projekat: s jedne strane on uključuje odbacivanje prve filozofije, a sa druge afirmaciju *scijentizma*, tj. ideju da filozofske probleme treba rešavati unutar nauke.² Već na ovom mestu vidi se veza između naturalizma i ostalih Kvajnovih pogleda, budući da prvi aspekt možemo objasniti pomoću holizma, a drugi na osnovu Kvajnovog robusnog realizma.³

Argumentima usmerenim protiv ideje o prvoj filozofiji, Kvajn ukazuje na neuspeh tradicionalnih filozofa da pronađu čvrstu osnovu za svo naše znanje o spoljašnjem svetu, samim tim i za celokupnu nauku. O neuspehu ovakvih pokušaja Kvajn naširoko govori u tekstu "Naturalistička epistemologija". On veći deo teksta posvećuje kritici tradicionalnih pokušaja da se obezbedi nesumnjiva osnova znanja i pokazuje da teorijski termini ne mogu da se definišu, čak ni kontekstualno, pomoću terminologije čulnih podataka i opservacije.⁴ Naime, i racionalisti i empiristi, su osnove sveg našeg znanja našli u grupi verovanja koja su u tesnoj vezi sa neposrednim iskustvom, samoočigledno opravdana i pritom dovoljno empirijski sadržajna da zasnuju znanje o spoljašnjem svetu. Kvajново objašnjenje neuspeha ovog projekta leži u *holizmu*, ideji da naučna tvrđenja nikada nisu izolovano podložna testiranju. Kvajn smata da empiristi, uključujući i pozitiviste, nisu uočili da (1) ne postoji razlog zbog koga bismo verovali da su neke rečenice ili delovi teorije imuni na reviziju, kao i to da (2) procena teorije i njena izgradnja ne mogu da se razdvoje na analizu pojmova sa jedne i sistematizaciju posmatranja s druge

2 Wrenn, "Naturalism and Belief-centered Epistemology", in: *Naturalism, Reference and Ontology, Essays in Honor of Roger F. Gibson*, (ed.) Chase B. Wrenn, New York: Peter Lang, 2008, p. 77.

3 Gibson, "Quine's Philosophy: A Brief Sketch", in: *Library of Living Philosophers*, ed. Lewis Edwin Hahn, Open Court Publishing Company, Vol 18, 1998, p. 668.

4 Kvajn, "Naturalistička epistemologija", u: *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogleđi*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2007, str. 190.

strane. Drugim rečima, tradicionalni filozofi nisu uviđali holistički karakter jezika (teorije) i koherentistički karakter znanja (sistema verovanja).⁵

Drugi aspekt Kvajnovog naturalizma ogleda se u tvrđenju da je zadatak nauke da nas informiše o svetu. Nauka nam govori šta postoji (što je ontološko pitanje) i objašnjava kako znamo to što postoji (što spada u domen epistemologije).⁶ Taj drugi aspekt ispoljava se u prirodnoj sklonosti ka realizmu s jedne strane, i Kvajnovom otporu ka skepticizmu, sa druge. Kao *realista* Kvajn odbacuje skepticizam, bar kao problem na koji treba odgovoriti izvan nauke.⁷ U okviru njegove filozofije, pronalaženje izvora nauke na kom bismo zasnovali naučno znanje nije preduslov naše vere u nauku. Podsticaj za preispitivanje nauke svoj koren ima u naučnim sumnjama, te zato možemo koristiti najbolje naučne teorije koje u ovom trenutku posedujemo kako bismo pobili skepticizam.

Dakle, Kvajn se poziva na holizam i realizam u objašnjenju neuspeha ideje o prvoj filozofiji. Holizam posredno dovodi do odbacivanja prve filozofije, jer ako je tačan, objašnjava debakl tradicionalnog filozofskog pristupa problemu znanja o spoljašnjem svetu. Ukoliko prihvatimo holističko stanovište, teorijski termini se ne mogu ni prevesti ni definisati putem termina neposrednog čulnog iskustva; ne možemo govoriti o analitičnosti i apriornosti; svaka rečenica se može smatrati istinitom šta god da se desi, ali se svaka može i izmeniti. Realizam dovodi do naturalističke epistemologije kao alternative tradicionalnoj filozofiji: skeptičke sumnje u pogledu nauke su naučne sumnje, a strah od cirkularnosti koji se ogleda u tome što epistemolog koji postavlja osnove empirijske nauke za to koristi empirijsku nauku, nestaje onog trenutka kada napustimo ideju o prvoj filozofiji.

Pre nego što nastavimo sa prikazom Kvajnovog naturalizma, za trenutak ćemo se zadržati na holizmu. Holizam je jedan od značajnijih momenata u Kvajnovoj filozofiji, a Kvajn je tokom godina ponudio nekoliko nezavisnih argumenata u prilog usvajanja holističke slike nauke, jezika i teorija. Prvi od njih možemo označiti kao argument koji polazi od opisa učenja jezika. Prema Kvajnovom mišljenju, veći deo jezika prevazilazi ono što je direktno opažljivo, kao i sličnosti koje su osnov naših induktivnih generalizacija. Ovaj deo jezika se uči putem analogije. Reč je o mehanizmu induktivnih uopštavanja u cilju predviđanja iskustva. Ali kada predviđanje izostane, hipotetičko-deduktivna metodologija nam diktira da negiramo hipotezu na osnovu koje smo predviđanje izveli. Holizam, pak, podrazumeva da možemo da biramo koji ćemo deo teorije izmeniti. Kako su

5 Treba istaći da Kvajn o teorijama govori u širokom smislu, kao jezičkom sistemu kojim opisujemo svet ili neki njegov deo. Otuda ne čudi da se u njegovim radovima jezik i teorija javljaju alternativno. Opširnije o ovome može se naći u: Ž. Lazović, "Filozofija sa logičkog stanovišta", predgovor za: *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogledi*, str. 7-37.

6 Gibson, "Quine's Philosophy: A Brief Sketch", p. 668.

7 Wrenn, "Naturalism and Belief-centered Epistemology", p. 82.

ovakve analoške veze slabe, imamo slobodu da vršimo izmene po holističkom modelu.

Drugi i daleko poznatiji argument u prilog holizma polazi od naučne prakse i govori o nemogućnosti odlučivog potvrđivanja i opovrgavanja: kada proveravamo neku hipotezu H uvek uzimamo u obzir i skup pomoćnih pretpostavki A . Ukoliko predviđanje koje na osnovu ovakvog skupa izvodimo izostane, opovrgavajuća instanca ne ugrožava samo hipotezu H , već čitav skup H i A iz kog je izvedena. Slično tome, ukoliko se predviđanje potvrdi i dalje ćemo biti u nedoumici koji deo skupa je zaslužan za to.

U osnovi oba Kvajnova argumenta je ideja da “neki iskaz o svetu nema uvek, ili obično, jedan poseban skup empirijskih posledica koje bismo mogli samo njemu pripisivati”.⁸ Kada bi ova verifikacionistička ideja bila tačna, mogli bismo nezavisno da potvrđujemo ili opovrgavamo pojedinačne rečenice, kao i da povučemo razliku između analitičkih i sintetičkih iskaza. Međutim, ne možemo ni jedno od toga dvoga, pre svega zato što su rečenice unutar naše teorije o svetu po svom značenju holistički povezane, pa se ne mogu izolovano testirati.⁹

Treba istaći i to da je Kvajnov holizam pretrpeo izmene, pa je radikalni holizam branjen u tekstu “Dve dogme empirizma”, zamenjen jednom blažom i umerenijom verzijom.¹⁰ Ovakvo slabljenje proisteklo je iz dva ograničenja koja Kvajn kasnije postavlja. Kada je reč o učenju jezika, Kvajn je smatrao da prihvatanje radikalnog holizma osujećuje pokušaje deteta da ovlada maternjim jezikom, pa govori o nezavisnom značenju opservacionih rečenica kao onih sa kojima se prvo susrećemo i koje samim tim predstavljaju svojevrsan ulaz u jezik. S druge strane, kada je reč o naučnim teorijama, ideju da je jedinica empirijskog značenja celokupna nauka Kvajn smatra istinitom samo ako je shvatimo doslovno. Nije reč o celokupnoj nauci, već delovima, skupovima rečenica, koji su dovoljno obuhvatni da impliciraju tzv. opservacione kondicionale¹¹, koji nam govore da se nešto događa

8 Kvajn, “Naturalistička epistemologija”, str. 197. O naturalizmu i epistemologiji vidi i: Quine, *From Stimulus to Science*, Harvard University Press, 2009.

9 Gibson, *Enlightened Empiricism, An Examination of W.V. Quine's Theory of Knowledge*, Miami: University Press of Florida, 1988, p. 96.

10 Primera radi u: Quine, “Two Dogmas in Retrospect”, in: *Confessions of a Confirmed Extensionalist and Other Essays*, (eds.) Dagfinn Føllesdal & Douglas B. Quine, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2008, pp. 390-400.

11 Opservacioni kondicional je generalizacija koju dobijamo iz opservacionih rečenica i sastoji se od dve opservacione rečenice. Njegov oblik možemo uprošćeno predstaviti sa: “Kad god X, onda Y”. Opservacioni kondicionali su, dakle, rečenice oblika: “Gde ima dima, ima i vatre”. Ove rečenice imaju opštost nezavisno od vremena i mesta izricanja, što ne znači da pretpostavljaju nekakvu ontologiju prostora ili vremena, ili nekakvu univerzalnu kvantifikaciju nad njima. Opservacioni test naučnih hipoteza sastoji se upravo u proveravanju opservacionih kondicionala koje one impliciraju.

ukoliko su antecedentni uslovi zadovoljeni.¹² Prema umerenoj verziji holizma, naučnu praksu bi trebalo shvatiti tako da se ne podrazumeva testiranje celokupne nauke, već samo nekih njenih segmenata.

Vratimo se Kvajnovom naturalističkom projektu. Za sada smo ukazali na neke od njegovih pretpostavki, holizam i realizam, dok ćemo u nastavku pokušati da ukažemo na još neke osobenosti Kvajnove pozicije. Naturalizam Kvajn vezuje za epistemologiju, tačnije on ima u vidu naturalistički pristup epistemologiji. Reč je o tvrđenju da su verovanja i svedočanstvo prirodni fenomeni koje treba proučavati na isti način kao i druge prirodne fenomene, primenjujući uobičajene naučne metode. Glavno pitanje nije kako je znanje moguće, već kako do njega dolazimo kroz interakciju sa fizičkim svetom.¹³ Opis nastanka znanja o spoljašnjem svetu, ujedno pruža i objašnjenje mogućnosti tog znanja. Osnovna ideja je da bi trebalo da pođemo od trenutno prihvaćene naučne teorije, tako da bi i epistemologiju trebalo shvatiti kao deo prirodne nauke. Naturalistički pristup u epistemologiji ne podrazumeva postojanje samo fizičkih entiteta. Struktura prihvaćenih naučnih teorija je takva da istinitost nekih prihvaćenih iskaza pretpostavlja i postojanje apstraktnih objekata, kao što su matematički, na primer.¹⁴

Pošto Kvajn prihvata empirističko stanovište i ideju da naučne teorije svoju potvrdu moraju da imaju u čulnom svedočanstvu, zadatak naturalističke epistemologije je da istraži odnos između senzorne stimulacije i teorijskih iskaza. Taj zadatak Kvajna tumači kao ispitivanje odnosa među rečenicama i to, pre svega, između opservacionih rečenica (kao najdirektnije povezanih sa stimulacijom) i teorijskih rečenica. Naš glavni cilj je da objasnimo naše znanje o spoljašnjem svetu, način na koji smo do njega došli, kao i njegovu praktičnu primenljivost. Na ta pitanja niti možemo niti bi trebalo da odgovorimo izvan naše trenutne teorije sveta. Na njih se može odgovoriti jedino unutar okvira nauke, uz korišćenje svih informacija koje nam ona pruža. Najbolji način da odgovorimo na pitanja: „Na koji način nauka nastaje na temelju čulnog iskustva?“, „Zbog čega je ona uspešna?“, jeste da ova pitanja shvatimo tako da se ne tiču odnosa senzacije i refleksije, impresija i ideja, već odnosa opservacionih i teorijskih rečenica s jedne, i opservacionih rečenica i stimulusa, sa druge strane.¹⁵

12 Vidi: Quine, „Two Dogmas in Retrospect”, p. 393.

13 Vidi: Bergström, „A Defense of Quinean Naturalism”, in: *Naturalism, Reference and Ontology, Essays in Honor of Roger F. Gibson*, New York: Peter Lang, 2008. p. 26.

14 Kvajново gledište o ontologiji možemo sumirati na sledeći način: 1. Nema entiteta bez identiteta, 2. Sve čemu pripisujemo postojanje je pozit, 3. Biti znači biti vrednost vezane promenljive, 4. Referencija je nedokučiva, ontološki relativna.

15 Najčešći prigovor Kvajnovom naturalizmu, kojim se ovde nećemo posebno baviti, sastoji se u tvrđenju da ne odgovara na neka od pitanja tradicionalne epistemologije, kao i da, opisana na ovaj način, epistemologija gubi svoju normativnu dimenziju. Čini se da je zadatak episte-

Objašnjenje odnosa svedočanstva i teorije predstavlja dvostruki projekat. S jedne strane, potrebno je objasniti na koji način neka rečenica može služiti kao svedočanstvo u prilog neke druge, a sa druge, kako rečenice stiču značenje. Značaj opservacionih rečenica tu dolazi do punog izražaja: u njima pronalazimo empirijsko svedočanstvo ali i empirijsko značenje. Pošto bi naturalistički epistemolog, prema Kvajnovom mišljenju, trebalo da proučava odnos između oskudnog inputa i bujnog outputa, on će proučavati odnos između čulnih stimulusa i opservacionih rečenica, kao i odnos između opservacionih i teorijskih rečenica. Same opservacione rečenice Kvajn definiše pomoću dva kriterijuma: subjektivnog stimulusa značenja i intersubjektivne opservacionalnosti. Prvi kriterijum nam govori da je rečenica opservaciona ukoliko se subjekt sa njom slaže ili ne slaže samo na osnovu stimulusa kojima je u tom trenutku izložen. Kompetencija govornog lica nekog jezika čini njegovo verovanje u određenu opservacionu rečenicu istinitim onda kada je uslovljen da je potvrdi u odgovarajućim okolnostima. S druge strane, zahteva se i intersubjektivnost, odnosno to da o takvoj rečenici donose isti sud sva kompetentna govorna lica date jezičke zajednice. Ispunjenje prvog uslova nam omogućava da govorimo o opservacionim rečenicama kao riznici svedočanstva za nauku, dok ispunjenje drugog uslova obezbeđuje objektivnost nauke.¹⁶

Stanovište prema kojem je fizika nauka koja nam daje adekvatan opis sveta najčešće se označava kao *fizikaliza*; Kvajn deli to stanovište pa ga s pravom možemo svrstati među fizikaliste. Iako fizikalista, Kvajn nije redukcionista. Iako sve činjenice povezuje se distribucijom mikrofizičkih stanja, on ne smatra da moramo da identifikujemo razliku u mikrofizičkim stanjima da bismo ukazali na razliku u činjeničnosti. Odnosno, ne smatra da je sve "što se može smisleno reći takvo da ga treba prevesti na tehnički rečnik fizike; čak se ni sve nauke ne mogu prevesti na njen jezik. Odgovor je pre da se ništa ne događa u svetu, [...], bez redistribucije mikrofizičkih stanja."¹⁷ Dakle, Kvajn samo tvrdi da mora da postoji

mologije da utvrdi u šta treba da verujemo, dok je nauka, nasuprot tome, čisto deskriptivna. Time što postaje jedno sa naukom, epistemologija gubi ono što predstavlja njenu ključnu karakteristiku. Kvajn je smatrao da naučne teorije ne mogu biti izvesne, u smislu da se sigurnim koracima mogu izvesti iz nesumnjivih premisa, ali da mogu biti opravdane putem svedočanstva u manjoj ili većoj meri. Upravo je zadatak epistemologije da ispita odnos teorije i svedočanstva. Prema nekim autorima, normativna naturalistička epistemologija ima bar tri komponente: (1) proučavanje naučne prakse i logičke strukture nauke, sa ciljem da se otkrije dobra heuristika i metodi stvaranja plauzibilnih hipoteza; (2) upotreba formalnih metoda, naročito statistike i primenjene matematike, kao vodiča i načina provere hipotetičkog nagađanja; (3) proučavanje psihologije, različitih modela rasuđivanja, zarad odbacivanja pogrešnih kao i razvoj strategija za rešavanje problema. (Vidi: Wrenn, "Naturalism and Belief-centered Epistemology", p. 85)

16 Gibson, "Quine's Philosophy: A Brief Sketch", p. 674.

17 Quine, *Theories and Things*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981, p.98.

razlika u mikrofizičim stanjima ako treba da postoji razlika u činjenicama, ali mi ne moramo da znamo koja je to razlika.¹⁸ Bilo koja činjenica je određena jednim ili drugim poretком mikrofizičkih stanja. Kvajn zastupa tzv. *nereduktivni fizikalizam* u kome različiti rečnici, uključujući i intencionalne opise, ne mogu biti redukovani na jezik fizike, ali se svaki pojedinačni mentalni događaj može identifikovati kao poseban fizički događaj. Reč je o tome da fizika nastoji da objasni sve događaje unutar svojih univerzalnih i isključujućih zakona.

Treba istaći i to da je sve što njegov naturalizam zahteva obaveza da prihvatimo neku naučnu teoriju. Tragamo za najboljom teorijom koju prirodne nauke imaju da ponude o svetu, najobuhvatnijom teorijom koja na najbolji način predviđa senzornu stimulaciju. Prema Kvajnovom mišljenju fizika najbolje ispunjava taj cilj.¹⁹ Mogli bismo reći da iako Kvajnov realizam i naturalizam ne zahtevaju fizikalizam, ipak su artikulisani uz pomoć oslanjanja na fiziku. Otuda, ukoliko prihvatimo naturalizam, prihvaćemo i kao teoriju realnosti najobuhvatniju naučnu teoriju prirode.

Fizika nam nudi odgovor na ontološko pitanje koje stvari postoje (odnosno, Kvajn u njoj nalazi teoriju istine i realnosti) dok nam empirizam daje epistemologiju (teoriju metoda i svedočanstva). Dakle, Kvajnova epistemologija je *empiristička*. Iako kritikuje i napušta poziciju tradicionalnog empirizma, Kvajn nikada nije doveo u sumnju dva osnovna načela empirizma. "Jedno načelo je da bilo šta što predstavlja svedočanstvo za nauku jeste čulno svedočanstvo. Drugo načelo jeste da sve učenje značenja reči mora na kraju da počiva na čulnom svedočanstvu."²⁰

Ontologija se pita šta postoji, a to je pitanje od kojeg zavisi teorija istine. *Epistemologija* se pita kako znamo to što postoji, a to je pitanje metoda i svedočanstva. Svedočanstvo je čulno svedočanstvo, pa je epistemologija empiristička. Empiristička epistemologija je, otuda, teorija svedočanstva (opravdanog verovanja), a ne istine. Empirizam nam ne može reći šta postoji, već samo kakvo svedočanstvo imamo u prilog verovanju da nešto postoji, a ovo nije pitanje ontologije već epistemologije. Po rečima Kvajna empirizam je epistemologija ontologije.²¹

Ipak, nije reč o potpuno različitim istraživanjima. Epistemologija i ontologija se uzajamno sadrže u smislu da je epistemologija deo ontologije (prirodne nauke)

18 Vidi: Gaudet, "Quine's Notion of Fact of the Matter", *Dialectica*, 42 (2006), p. 185, kao i knjigu: Gaudet, *Quine On Meaning*, London: Continuum, 2006.

19 Opširnije vidi: Thompson, "Defending Quine's Naturalistic Ontology", in: *Naturalism, Reference and Ontology. Essays in Honor of Roger F. Gibson*, p. 115. Vidi i: Gibson, "Quine on Naturalism and Epistemology", *Erkenntnis*, 27 (1987), pp. 57-78.

20 Kvajn, "Naturalistička epistemologija", str. 191.

21 Quine, "Ontology and Ideology Revisted", In: *Confessions of a Confirmed Extensionalist*, p. 317.

kao deo empirijske psihologije, dok s druge strane epistemologija (empirizam) koja objašnjava metodološku i evidencionu osnovu ontologije (prirodne nauke), uključuje i samu empirijsku psihologiju.²² Možemo reći da prirodna nauka u sebi sadrži empirizam na jedan od sledećih načina. Prvo, empiristi pretpostavljaju postojanje spoljašnjeg sveta jednako kao naučne teorije. Drugo, dva gorenavedena načela empirizma su, za Kvajna, nešto čime se rukovode sve prirodne nauke. Na kraju, sama čula posredstvom kojih smo u direktnom kontaktu sa fizičkim svetom jesu fizički objekti, pa otuda deo prirodne nauke, anatomije i psihologije.²³

Ontologija fizike upućuje na to da je naša empiristička epistemologija najbolja moguća, dok nam epistemologija govori da je ovakva ontologija opravdana. Kako su, međutim, oba ova tvrđenja deo nauke podložna su promeni. Dakle, pored toga što je fizikalista i empirista Kvajn je isto tako i *falibilista*: on priznaje da je nauka podložna promeni i da neka buduća izmena može dovesti u pitanje njegovo fizikalističko i empirističko polazište.²⁴ Međutim, tu se krije i osnovni sukob kojim ćemo se baviti u nastavku. Naime, ako se složimo se Kvajnom da je istina jedno a opravdano verovanje nešto drugo, lako ćemo uočiti sukob između dva aspekta njegove filozofije: naturalističkog (realističkog) i empirističkog (instrumentalističkog).²⁵ Da li se ova dva naizgled oprečna aspekta mogu nekako uskladiti? Čini se da dilema koji od njih ima primat u Kvajnovoj filozofiji, zapravo nameće izbor između naturalizma i empirizma.

Već smo više puta pomenuli kako je, prema Kvajnovom mišljenju, svedočanstvo pre svega čulno svedočanstvo. Ovde odmah možemo uočiti problem, budući da u pogledu postojanja neopažljivih entiteta ne možemo izbeći instrumentalizam: ne postoji čulno svedočanstvo koje bi potvrdilo njihovo postojanje. Kada je reč o naučnim teorijama, Kvajn ih eksplicitno tumači kao instrumente za objašnjenje prošlih iskustava i predviđanje budućih. Pošto su uvek moguće empirijski ekvivalentne teorije koje jednako dobro objašnjavaju fenomene i u skladu su sa dostupnim svedočanstvom, čini se da entitete o kojima nauka govori možemo protumačiti kao instrumente koji nam omogućavaju predviđanja. Na kraju, sam Kvajn govori o entitetima kao pozitivima. S druge strane stoji Kvajново realističko uverenje da objekti (teorijski i apstraktni) koje naša trenutno prihvaćena teorija sveta postulira, postoje. Dakle, možemo govoriti o napetosti koja postoji između ontološkog realizma i epistemološkog instrumentalizma. O tome govori i čuveni odeljak iz "Dve dogme empirizma":

22 Gibson, *Enlightened Empiricism, An Examination of W.V. Quine's Theory of Knowledge*, p. 119.

23 *Ibid.*, p. 120.

24 Vidi: Quine, "Comment on Lauener", in: *Perspectives on Quine*, (eds.) Robert B. Barrett & Roger F. Gibson, London: Blackwell, 1993, p. 229.

25 Thompson, "Defending Quine's Naturalistic Ontology", p. 109.

“Kao fizičar, verujem u fizičke predmete, a ne u Homerove bogove; i smatram da je pogrešno verovati suprotno. Ali, sa tačke gledišta epistemološkog zasnivanja, fizički predmeti i bogovi se razlikuju samo po stepenu, ne i po vrsti. Obe vrste entiteta u našoj koncepciji predstavljaju samo kulturom uslovljene pozite. Mit o fizičkim predmetima je epistemološki vredniji od većine drugih mitova, zato što se pokazao delotvornijim od njih kao sredstvo da se bujica iskustva obuzda nekom strukturom pogodnom za upotrebu.”²⁶

Navedene teškoće Kvajn rešava pozivanjem na naturalizam: kao saznajni subjekti moramo zauzeti gledište prihvaćene teorije. Pošto ne postoji prva filozofija koja bi nam pružila neposredan uvid u osnovne konstituente stvarnosti, nauka je jedina mera realnosti. Citirani pasus možemo tumačiti kao potvrdu da je u tekstu “Dve dogme empirizma” naturalizam važniji element od empirizma. Naturalizam je alternativa koja nam ostaje nakon neuspeha prve filozofije. Pošto nema višeg sudije od same nauke, filozof je prinuđen da se filozofijom bavi u okvirima prihvaćene naučne teorije. Ova teorija nije konačna i može biti zamenjena nekom drugom, ali će ontološke obaveze uvek biti vezane za neku određenu teoriju. Empirizam je, s druge strane, doktrina koja se može pokazati pogrešnom. Naime, čulno svedočanstvo, iako najbolje moguće, može se pokazati manjkavim u svetlu otkrića drugačijih vrsta svedočanstva. To ne mora biti i kraj naturalizma. Iako bi struktura nauke time bila drastično promenjena, ona bi i dalje ostala krajnji sudija.

Ova tenzija se najbolje ogleda u slučaju subdeterminacije, pa ćemo je u tom svetlu dodatno i razjasniti. Naime, dokle god je naša teorija sveta izgrađena u skladu sa opservacijom i hipotetičko-deduktivnom metodologijom, nije joj potrebno dalje opravdanje. Ali ako imamo subdeterminaciju, nastaje problem. Subdeterminacija podrazumeva da je moguće da nekoliko različitih teorija bude jednako opravdano svim raspoloživim svedočanstvom, što znači da, ako je teza subdeterminacije tačna, na osnovu svedočanstva ne možemo da odlučimo koja je od tih teorija istinita. Kvajn nikada nije odustao od teze da opservacija subdeterminiše teoriju, ali je ovu ideju formulisao na više različitih načina.²⁷

26 Kvajn, “Dve dogme empirizma”, u: *Ontološka relativnost i drugi filozofski ogleđi*, str. 162-163.

27 Kvajn je svoju pažnju prvobitno usmerio na one aspekte subdeterminacije koji bi trebalo da opisuju prirodu fizičke teorije. Ovaj korak ga je naveo da preformuliše jaku tezu, koju je prvobitno zastupao, u svetlu otkrića da teorije nisu nužno subdeterminisane kao i da je u slučajevima kada jesu, sama subdeterminacija daleko slabija od onoga kako se to isprva činilo. Subdeterminacija nije osobina naučnih teorija *per se*, već posebne prirode aktivnosti ljudskih bića koja ih stvaraju. Svet koji naučna teorija pokušava da opiše i objasni predstavlja beskonačno stanje stvari a svako posmatranje je nužno konačno, ograničeno prostorom i vremenom. Takođe, naše naučne teorije moraju biti konačno formulisane zahvaljujući konačnosti same ljudske svesti. Grubo govoreći, teorija predstavlja izvesnu vrstu redukcije beskonačnog skupa podataka na konačan skup principa. Na ovaj način naše teorije pored traženih opservacionih

Naime, ukoliko prihvatimo instrumentalističku sliku nauke, teza o subdeterminaciji neće predstavljati problem. Naučne teorije su najboljem slučaju empirijski adekvatne: one odgovaraju svom domenu sve dotle dok su u pitanju opažljivi fenomeni, međutim u pogledu teorijskih struktura koje su u osnovi moramo ostati agnostici. Dve naučne teorije mogu stipulisati nesaglasne, neopažljive mehanizme, a da pritom obe objašnjavaju raspoloživo svedočanstvo. Otuda je uvek moguće objasniti isto svedočanstvo različitim teorijskim strukturama. Naučne teorije su instrumenti koji služe za predviđanje, a objekti ili entiteti koji se u njima javljaju su korisne fikcije. Oni nisu realni, već su postulirani da bi nam omogućili uspešna predviđanja.

Nasuprot tome realisti žele nešto više. Nije dovoljno da modeli budu adekvatni u meri u kojoj odgovaraju onome što je opažljivo. Neophodno je da teorijska struktura, kojom se objašnjavaju opažljivi fenomeni, reprezentuje strukturu same realnosti. Zrele naučne teorije su dobra aproksimacija tačnom objašnjenju fizičkih procesa. Otuda je za njih problem subdeterminacije nepremostiva prepreka.

U ovako pojednostavljenoj shemi Kvajn nije ni tipičan instrumentalista ni tvrdokorni realista. Kvajn zastupa tzv. *robustni realizam*. To je realizam u pogledu objekata koji su pretpostavljeni prihvaćenom pojmovnom shemom. Ono što je za Kvajna specifično, ogleda se u povezanosti realizma i naturalizma, odnosno, tvrđenju da nauka opisuje i identifikuje osnovne karakteristike stvarnosti. Tu, međutim, za Kvajna nastaju nepravilike.

Osnovni problem u vezi sa subdeterminacijom možemo izraziti u obliku pitanja: da li dve rivalske globalne teorije koje su empirijski ekvivalentne (tj. impliciraju iste istinite opservacione kondicionalne) i logički nesaglasne, mogu obe biti istinite? Kvajn je ukazao na dva moguća odgovora: *sektaški*, po kojem je jedna istinita a druga lažna, i *ekumenski*, po kome su obe istinite.

“[...] smatrao sam da jedan od dva sistema sveta moramo smatrati lažnim, čak iako znamo da su empirijski ekvivalentni. Nazvaću ovo *sektaškom* pozicijom. Razlog tome je naturalizam; odbacivanje ideje da postoji viši sudija od same nauke. U narednom odeljku, kao što Gibson ukazuje, tvrdio sam da su oba sistema sveta istinita, smatrajući da bi suprotno tvrđenje bilo u neskladu sa mojim empirizmom. Ovo ću nazvati *ekumenskom* pozicijom.”²⁸

Prema sektaškoj poziciji, po Gibsonu, naučnik može da napravi distinkciju između opravdanja i istine različitih teorija. Naime, iako za dve teorije možemo reći da su jednako opravdane istim čulnim svedočanstvom, nema smisla reći da su

kondicionala sadrže i izvestan “dodatak”. Subdeterminacija nastaje jer postoji neka vrsta izbora u pogledu ovog “dodatka”.

28 Quine, “Reply to Rodger F. Gibson, Jr.”, in: *The Philosophy of W. V. Quine*, La Salle: Open Court, 1986, p. 156.

obe podjednako istinite. Ima smisla reći da su jednako opravdane zbog toga što se krećemo unutar iste (fizikalističke) koncepcije svedočanstva; s obzirom na sve raspoloživo svedočanstvo i jedna i druga teorija mogu biti opravdane. Ipak, ne možemo reći da su obe podjednako istinite, zbog toga što njihove ontološke obaveze moraju biti različite – one ne govore o istim objektima.²⁹

Ovo shvatanje mogli bismo da interpretiramo tako da podrazumeva da epistemologija ima međuteorijski status, budući da za sve teorije važe isti standardi svedočanstva i metode, dok je pojam istine unutar-teorijski jer je ontologija relativna u odnosu na datu teoriju.³⁰ Dakle, po sektaškom odgovoru samo jedna teorija može biti istinita. Međutim, ako je pojam istine unutar-teorijski, što nam omogućava da govorimo o istinitosti prihvaćene teorije, on nam i dalje ništa ne govori o rivalskoj teoriji. Za nju nećemo moći da tvrdimo da je lažna, jer su njene ontološke obaveze drugačije. Prosto rečeno, ukoliko bismo se odlučili za rivalsku teoriju, njena tvrđenja bismo onda posmatrali kao istinita. Jasno je da Kvajn ne bi mogao da zastupa sektaški odgovor, a da time ne napusti ideju o istini i ontologiji kao zavisnim od teorije. Najviše što bi mogao da tvrdi jeste da je prihvaćena teorija istinita a rivalska teorija jednako opravdana. To, međutim, više nije sektaški odgovor.

Prema ekumenskom odgovoru obe alternativne teorije su istinite. Kako je istina unutar-teorijski pojam, ovaj odgovor deluje prihvatljivije, budući da je svaka od tih teorija istinita u odnosu na objekte koje postulira. Ne postoji neki viši i nezavistan standard koji bi nam omogućio da utvrdimo koja je od njih istinita, a koja lažna. Kvajn je na različitim mestima zastupao i jedan i drugi odgovor.³¹ Najveći problem je imao u tome da objasni zbog čega bi ekumenski odgovor bio neprihvatljiv. Naime, na prvi pogled izgleda protivrečno tvrditi da su obe istinite, ali ako uzmemo u obzir način na koji Kvajn govori o ontologiji i istini, protivrečnost nestaje. Ako se o istini i ontologiji može govoriti samo u odnosu na prihvaćenu teoriju i ukoliko imamo u vidu Kvajново falibilističko shvatanje prema kojem su teorije podložne reviziji u svetlu novih činjenica, moguće je odbaciti postojeće teorije i prihvatiti nove sa drugačijim ontološkim obavezama, za koje ćemo opet smatrati da su istinite. Ovakav odgovor je problematičan samo za one teoretičare koji zastupaju tvrdokornu realističku poziciju: sama ideja o istini i ontologiji kao unutar-teorijskim pojmovima je za većinu realista strana, ako ne i neprihvatljiva. Njima je potrebno znatno jače tvrđenje: samo jedna teorija može biti istinita, i to ona koja tačno

29 Gibson, *Enlightened Empiricism*, p. 114.

30 Genova, "Quine's Dilemma of Underdetermination", *Dialectica*, 42 (1988), pp. 283-293.

31 Vidi: Quine, *Theories and Things*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981, "Three Indeterminacies", in: *Perspectives on Quine*, pp. 1-16., kao i *Pursuit of Truth*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1992.

opisuje nezavisno postojeću stvarnost. Za Kvajna to, međutim, ne predstavlja problem.

Razlog zbog kog ne postoji tenzija između realizma i subdeterminacije na nivou globalne nauke leži u naturalizmu. Za Kvajna je hipoteza o postojanju materijalnih objekata opravdana na isti način kao i hipoteza o postojanju protona: bilo putem indukcije, bilo kao “najbolje objašnjenje” opaženih pojava. Kao što smo istakli, reč je o tome da su standardi opravdanja zajednički različitim teorijama, odnosno, epistemologija u ovakvoj slici ima međuteorijski status. Uprkos tome, naučnici i filozofi učestvuju u izgradnji i razmatranju onoga što je prihvaćeno u nauci i na nivou zdravog razuma, pa iako može postojati mnogo sistema, mi smo uvek deo jednog unutar kog radimo. Upravo na ovom mestu se vidi značaj koji Kvajn pripisuje naturalizmu: prihvatajući jedan sistem, ujedno prihvatamo njegove entitete kao postojeće, a njegova tvrđenja kao istinita.

Iako je ovo dilema između realizma i instrumentalizma, čini se da ona oslikava jednu dublju dilemu sa kojom se Kvajn suočava: da li je primaran naturalizam ili empirizam. Sektaški odgovor daje primat naturalizmu u odnosu na empirizam, dok bi po ekumenskom empirizam imao prednost nad naturalizmom. Prema prvom gledištu istina se jasno razlikuje od opravdanosti, dok po drugom ne možemo da ih razlikujemo.³²

U tom smislu, ukoliko naturalizam shvatimo kao važniji aspekt Kvajnovе filozofije, istinosne vrednosti ćemo moći da pripisujemo samo unutar trenutne globalne teorije sveta. Međutim, kada je reč o alternativnim teorijama pitanje lažnosti ne možemo ni postaviti, pa ovo ne bismo mogli da tumačimo kao sektaški odgovor. Naučnik će moći da postavi pitanje opravdanosti alternativne teorije zbog toga što su standardi metodologije i svedočanstva isti za sve globalne teorije, ali standardi istinitosti i ontologije nisu. Naravno, ukoliko prihvatimo alternativnu teoriju, za nju ćemo tvrditi da je istinita, pa ovo više zvuči kao modifikovan ekumenski odgovor kojim bismo izbegli da tvrdimo da su obe teorije istinite. Istinita je ona teorija koja je prihvaćena, a to koja će biti prihvaćena nikada nije konačna i neopoziva odluka.

Smatramo da unutar Kvajnovе pozicije ekumenski odgovor deluje daleko prihvatljivije, iako se on možda kosi sa zdravorazumskim intuicijama. Uzimimo jedan jednostavan primer. Istina je da, u euklidskom sistemu geometrije, zbir unutrašnjih uglova trougla iznosi 180 stepeni. U hiperboličkoj je, pak, manji od 180 stepeni. Ali, kako odgovoriti na pitanje da li je zbir uglova trougla *zaista* 180 stepeni? Ako se složimo sa Kvajnom da je značenje rečenice određeno kada se interpretira u odnosu na teoriju, onda je zahtev da rečenica poseduje “značenje” nezavisno od teorije, neosnovan. Otuda je svaka od ovih teorija istinita u svojim

32 Thompson, “Defending Quine’s Naturalistic Ontology”, p. 114.

okvirima, što je ekumenski odgovor. Preciznije rečeno, nije teorija ta koja je istinita već su to njena tvrđenja.

Smatramo da je ekumenski odgovor prihvatljiviji, ukoliko uzmemo u obzir celinu Kvajnove filozofije, kao i to da time ne ukidamo razliku između istine i opravdanosti do koje je Kvajnu stalo. Na snazi ostaje distinkcija unutarteorijsko-međuteorijsko. To bi, ujedno, značilo da bismo u dilemi kojom smo se ovde bavili kao primarne označili empirizam i epistemologiju. Smatramo da je Kvajново najopštije polazište empirističko. Naturalizam i bihejviorizam se na to prirodno nadovezuju, jer je nauka paradigmatičan primer empirističkog pristupa znanju. Iako je Kvajn isitcao da je naturalizam alternativa koja nam ostaje onda kada smo napustili ideju o prvoj filozofiji, čini se da on ne sledi nužno, niti da je zaista najbolja alternativa. Naturalističko stanovište samo izgleda kao najbolja alternativa. Ona, međutim, može biti napuštena, pa ne mislimo da je naturalizam ključ za rešenje većine navedenih dilema.

Aleksandra Zorić

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Aleksandra Zorić

Challenging Quinean Naturalism

(Summary)

Our aim in this paper is to reconstruct Quine's project of naturalistic epistemology and to investigate its relationship with the rest of his philosophy. For Quine naturalism offered a way out of most of the problems he was facing and was meant to reconcile conflicting standpoints he held over the years. However, by assigning some sort of primacy to naturalism one can shed doubt on the importance of some other aspects of his philosophy, most notably his empiricism. That this move is not an easy one to make is witnessed by the fact that Quine himself refrained from making it. We will show that he offered arguments which favor one, as well as arguments favoring the other.

KEY WORDS: naturalism, empiricism, holism, realism, instrumentalism.